doi.org/10.35321/term26-08

Terminologija *Lietuvių kalbos žodyne*

ALVYDAS UMBRASAS
Lietuvių kalbos institutas

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjami iš *Lietuvių kalbos žodyno* (LKŽ) surinkti terminologijos mokslo ir praktikos duomenys. Tai bandymas skaityti žodyną kiek kitaip. Šaknį *termin-* laikant signalizuojančia tam tikrą terminologinio pobūdžio informaciją, iš LKŽ buvo surinkti šią šaknį turintys žodžiai, taip pat reikšmių aiškinimai, iliustraciniai pavyzdžiai su tokiais žodžiais. Sukaupta medžiaga leidžia į LKŽ žiūrėti ne tik kaip į bendro pobūdžio žodyną, bet ir kaip į dalykinės informacijos šaltinį. Tam ypač pasitarnauja iliustraciniai pavyzdžiai. Per juos galima susipažinti su terminologijos teorija ir praktika, terminologijos darbo sunkumais, terminų raida ir pan.

ESMINIAI ŽODŽIAI: *Lietuvių kalbos žodynas*, terminologinė informacija, iliustracinis pavyzdys, terminas, terminologija.

ABSTRACT

The article analyses terminological data collected from the Dictionary of the Lithuanian language (*Lietuvių kalbos žodynas* – LKŽ). It is an effort to read the dictionary in a slightly different way. Considering that the root *termin-* is conveying a certain form of terminological information, words with this root, as well as meaning interpretations, illustrative examples with such words were collected from the LKŽ. The gathered information allows to consider the LKŽ not only as a dictionary of general type but also as a source of expertise information. Illustrative examples are particularly helpful since they provide an insight into the theory and practice of terminology, challenges in terminological work, the development of terms, etc.

KEYWORDS: *Lietuvių kalbos žodynas*, *The Dictionary of the Lithuanian Language*, terminological information, illustrative sentence, term, terminology.

Didžiuoju vadinamas *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽ) yra išskirtinis lietuvių leksikografijos kūrinys. Jo išskirtinumą sudaro tiek apimtis, tiek pobūdis, tiek rengimo trukmė, tiek kūrėjų visuma. Kelių kartų žmonės per 100 metų surinko ir į 20 tomų sudėjo per kelis

pastaruosius šimtmečius vartotus žodžius – nuo senųjų raštų iki XX a. tekstų, nuo tarmių iki bendrinės kalbos, nuo liaudies iki mokslo terminijos. Tezauro tipo žodynas aprėpia tiek šnekamąją, tiek rašomąją kalbą. Pasak Viktorijos Daujotytės, tai pamatinis lietuvių kultūros tekstas, kurio autorius yra tauta. Užbaigtas, bet neužbaigiamas. „Visi esame (arba būsime) jame surašyti, mirę ir gyvi, ir tie, kurie dar ateis į šį pasaulį kaip lietuviai" (Daujotytė 2002: 35–36).

Kaip nurodoma elektroninės žodyno versijos apraše, žodžius jam rinko keli tūkstančiai žodžių rinkėjų, žodyno tekstą rašė 70 rašytojų, redagavo 23 redaktoriai. Maždaug 22 tūkstančiuose puslapių aprašyta apie 0,5 milijono antraštinių ir paantraštinių žodžių, jų variantų, frazeologizmų, pateikta apie milijoną iliustracinių pavyzdžių. Iš viso tekste pavartota daugiau kaip 11 milijonų žodžių. Į tokios apimties tekstą su gausybe pavyzdžių galima žiūrėti ne tik tradiciškai kaip į žodyną, bet ir kaip į savitą tekstyną, kuriame koncentruotai pateikiamos įvairios žodžių vartojimo situacijos, atskleidžiančios tiek žodžių gramatines formas, tiek jų junglumą ir semantiką. Ypač įdomu vertinti tekstą turinio aspektu, juk pavyzdžiuose glūdi tam tikra informacija apie esamą ar buvusią realybę, fiksuojamos tiek žodyno medžiagos teikėjų, tiek žodyno rašytojų vertybinės nuostatos, pasaulio matymas ir kt. Kitaip sakant, žodyną galima bandyti skaityti kaip tam tikrą kultūrinį tekstą, per kurį galima pažinti mus pačius. Žodyno rašymo laikmečiai (didžioji jo dalis parašyta sovietmečiu) paliko tekste savo ženklų. Nors anuomet būtinai turėjo būti socialistinei sąmonei ugdyti skirtų pavyzdžių[1], „mokslui buvo svarbiausi tarmių ir senųjų tekstų faktai, gyvi sakiniai, ryškinę tautos gyvenimą, mąstymą, kūrybingumą, gudrumą ir šaunumą, niekingumo pasmerkimą" (Vitkauskas 2002: 11).

Ilgą laiką LKŽ buvo pagalbinė priemonė kitiems tyrimams, bet dabar jis kartu pats tampa tyrimo objektu, imama kalbėti apie *kitokį* žodyno skaitymą (Zabarskaitė 2012: 241), į jo leksikografinį straipsnį bandoma žiūrėti kaip į diskursą, kuriame galima išryškinti veikėjus, situacijas ir pan. (Zabarskaitė 2010: 136; 2012: 249). Jolanta Zabarskaitė daro prielaidą, kad LKŽ dėl savo ypatingo sukūrimo būdo yra lietuviškos pasaulėjautos atspindys, lietuviško pasaulio modelis iki XX a. pirmosios pusės[2]. Leksikografinio straipsnio diskurse atsispindi kalbinės, socialinės, ideologinės, psichologinės nuostatos.

[1] Rengiant elektroninę LKŽ versiją „atsisakyta kai kurių žodžių apibrėžimuose buvusio sovietinio vertinimo" (Naktinienė 2012: 93).

[2] Dauguma LKŽ iliustracinių pavyzdžių surinkta maždaug iki XX a. vidurio (Zabarskaitė 2012: 247).

Kadangi žodyno autorius yra kolektyvinis, tai duomenims suteikia objektyvumo (Zabarskaitė 2010: 128; 2012: 247). Remiantis LKŽ pateiktais pavyzdžiais jau atliktas ne vienas tyrimas, kuriuose kreiptas dėmesys į LKŽ užfiksuotas verčių sistemas, vaizdinius – pagal *valstybės*, *valdžios* ir *įstatymo* leksikografinius straipsnius nagrinėtas mūsų politinis pasaulėvaizdis (Zabarskaitė 2010), pagal LKŽ pateiktą Adalberto Bezzenbergerio medžiagą aprašytos marios, pamarys ir pamariškis (Zabarskaitė 2012), išsamiai atskleistas šermukšnio vaizdinys, apimant tiek praktinius, biologinius, tiek tautosakinius, mitologinius aspektus (Gritėnienė 2016), remiantis aptariamu žodynu nagrinėta paties *žodyno* sąvoka, jo vaizdinys (Gritėnienė 2017).

Žodyno vaizdinį LKŽ tyrusi Aurelija Gritėnienė sako, kad jos „tyrime parodytas konkretus žodyno vaizdinys yra susidaręs kalbotyros specialistų – leksikografų, gramatikų, dialektologų ir kitų kalbos mokslo sričių tyrėjų, taip pat jiems artimų kultūros veikėjų ir grožinės literatūros kūrėjų sąmonėje“ (Gritėnienė 2017: 14). Suprantama, taip teigiama turint omenyje LKŽ kūrėjus ir į LKŽ atrinktų iliustracinių pavyzdžių, kuriuose minimas žodynas, autorius. LKŽ, kaip leksikografinio šaltinio, įvairiapusiškumas pagrįstai leidžia tikėtis pamatinės leksikografijos sąvokos *žodynas* atsiskleidimo. Vertikaliai ir horizontaliai skaitant žodyno tekstą galima sukaupti įdomios medžiagos įvairiems tyrimams. A. Gritėnienės tyrimas tapo akstinu žvilgtelėti į LKŽ terminologijos aspektu.

Straipsnio tyrimo objektas – LKŽ pateikti su terminu *terminas*, jo vediniais, sinonimais susiję terminologiniai duomenys (atsiribota nuo kitų *termino* reikšmių, kuriomis įvardijama ne terminologijos sąvoka). Visame žodyno tekste ieškota žodžių su šaknimi *termin-* – tiek paties *termino*, tiek *terminologijos*, *terminijos* ir pan., t. y. iš esmės *termino* vedinių, taip pat kitų žodžių, kuriais įvardijama termino sąvoka. Daroma prielaida, kad ten, kur minima šaknis *termin-*, galima rasti tam tikros terminologinės informacijos. Tyrimo tikslas – analizuojant šaknį *termin-* turinčius LKŽ antraštinius žodžius, taip pat reikšmių aiškinimus ir ypač iliustracinius pavyzdžius su tokiais žodžiais parodyti, kokie terminologijos mokslo ir praktikos duomenys užfiksuoti LKŽ. Daugiausia analitiniu aprašomuoju metodu norima ištirti ne tik, kas kaip pateikta (tai daugiau leksikografinis požiūris), bet ir kokia informacija atrinkta žodynui, ką *sako* iliustraciniai pavyzdžiai terminologijos klausimais. Atliekant tyrimą naudotasi tiek popieriniu LKŽ, tiek elektronine jo versija. Į juos žiūrima iš esmės kaip į vieną šaltinį (kartais atkreipiant dėmesį į skirtumus). Prireikus pasinaudota ir *Skaitmenine Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka* (toliau – LKŽPK).

ANTRAŠTINIAI ŽODŽIAI

LKŽ pateikti[3] keli šaknį *termin-* turintys daiktavardžiai, kuriais įvardijamos vienos iš svarbiausių terminologijos mokslo sąvokų:

- *terminas* DŽ, DŽ[1], KlK19,71; L, Š, Rtr *nj.* „1. KŽ, TŽŽ *lingv.* tiksliai kurią nors mokslo, technikos, meno sąvoką reiškiantis žodis ar junginys“;
- *terminija* DŽ, NdŽ, LTEXI273, TŽŽ *lingv.* „terminų visuma“;
- *terminologija* TrpŽ, KŽ, LTEXI274; LL254, L, Rtr „1. DŽ, NdŽ terminų mokslas“, „2. DŽ, NdŽ žr. terminija“;
- *terminologas* NdŽ; KlbXVIII33 „terminologijos specialistas“;
- *terminologizacija* TŽŽ „virtimas ir vertimas terminu“.

Reikšmės aiškinamos lakoniškai, bet bendrajam žodynui to pakanka. Ne ką išsamiau šios sąvokos aiškinamos ir specialiuosiuose žodynuose (plg. KTŽ 1990; MTŽ 2005[4]).

LKŽ taip pat teikiama keletas iš minėtų terminų išvestų būdvardžių, veiksmažodžių:

- *termininis* BŽ22, NdŽ, KŽ „1. terminijai priklausantis“, „2. būdingas terminui“;
- *terminologinis* NdŽ „susijęs su terminologija“;
- *terminologiškas* KŽ; L, Rtr „žr. terminologinis“;
- *termininti* „žr. terminologizuoti“;
- *suterminiti*[5] rš „paversti terminu“;
- *terminologizuoti* „panaudoti terminijai“.

Turint omenyje, kad LKŽ tarptautinių žodžių ir jų vedinių šiaip jau daug neteikė[6], sąrašas palyginti netrumpas (pavyzdžiui, į plačiąją vartose-

[3] Straipsnyje žodžių ir pavyzdžių šaltinių santrumpos atitinka pateiktas LKŽ.

[4] KTŽ 1990 yra tik *terminas*, *terminija*, *terminologija*. Šie terminai yra ir MTŽ 2005, tik jame teikiama ne *terminologizacija*, o *terminizavimas*. Tai mūsų terminologijoje konkuruojantys terminai, pavyzdžiui, K. Gaivenis ilgainiui pasirinko vartoti *terminologizacija* (Gaivenis 2002: 18), o J. Klimavičius palaiko *terminizaciją* (Klimavičius: 2002: 131). *Terminologo* terminologijos žodynuose nėra, bet jis pagrįstai ten galėtų būti (žr. Umbrasas 2018: 107–108).

[5] LKŽPK fiksuojama ir *suterminti*: *Panašiai yra atsitikę ir su pirmininku bei viršininku, jie s u t e r m i n t i iš pirmąjį barą vedančio piovėjo (paprastai senajame dvare) ir vyresniojo kerdžiaus, tvarkančio kaimo piemenis* LEXXXI81 (kalba netaisyta). Tokia forma retkarčiais pasitaiko ir dabartinėje vartosenoje, pavyzdžiui, *s u t e r m i n t i bendrieji žodžiai* (Didjurgienė, Grigonienė 2010: 31). Dėl bendrašaknių terminų sistemiškumo haplologijos šiuo atveju nereikėtų pateisinti, nes vedinį vis dėlto darome iš *terminas*, o ne *termas*.

[6] Juozas Balčikonis, 1930 m. tapęs rengiamo LKŽ vadovu, į žodyną planavo dėti tik tuos tarptautinius žodžius, kurie vartojami gyvojoje kalboje, t. y. tarmėse (Vitkauskas 2002: 9).

ną labiau orientuotas DLKŽ$_7$ teikia tik *terminas*, *terminija*, *terminologija*, *terminologas* be jokių vedinių).

Dabartiniame terminologijos moksle yra gerokai daugiau terminų su šaknimi *termin-*, daug jų yra aptarusi Regina Kvašytė, lygindama lietuvių ir latvių terminologijos terminijos sistemas. Pavyzdžiui, dar vartojama *determinizavimas*, *reterminizavimas*, *transterminizavimas*, *terminografija*, *terminotyra*, *terminoidas*, *kvaziterminas*, *terminynas* (Kvašytė 2013: 130). Suprantama, LKŽ jų nėra.

Dabartinėje vartosenoje prigijusių lietuviškų sinonimų[7] *terminas* neturi. Antano Vireliūno *įvardas* lyg turėjo galimybių konkuruoti su *terminu*, bet neprigijo. Regis, jam koją galėjo pakišti asociacijos su *vardas*, teko girdėti nepagrįstų kaltinimų dėl netinkamos darybos, nors, kaip tinkamai yra pastebėjęs Jonas Klimavičius, jo daryba – iš *įvardyti* – yra nepriekaištinga (Klimavičius 2002: 132), motyvacija – aiški. LKŽ fiksuojama: *įvardas* Š, BŽ265, NdŽ „pavadinimas, įvardijimas; terminas“ (*Ryžausi privačiai išspausdinti tuos įvardus, kurie jau perėję per „Švietimo darbo“ lapus* Vr.); *įvardynas* Ser „terminologijos žodynas“ (*Šiame įvardyne tėra tie įvardai, kurie yra išspausdinti „Švietimo darbe“* Vr.). *Įvardotyra* (Klimavičius 2003: 12), regis, pasitaikė tik lietuvių išeivių[8] vartosenoje, todėl į LKŽ nepateko. Vis dėlto LKŽ galima rasti mažai žinomų *termino* sinonimų. Su Antano Baranausko sakiniu teikiama *sakmuo* (*neol.*) „2. terminas, žodis“: *Norėdamas reiškiai sakyt pamokslus, tegul nededа pamokslan s a k m e n ų , po mokslinyčias tesakomų* A.Baran. Tiesa, čia ne visai aišku, ar *sakmuo* nevartotas tiesiog *žodžio*[9] reikšme. Iš Jurgio Pabrėžos tekstų LKŽ fiksuojama neįprasta *ženklinsena* „terminija“: *Stipresnioj ž e n k l i n s e n o j ankštara vadinas, kad ilgybė jos keletą kartų praeit savo losną platybę* P. Vedinio iš *ženklinti* motyva-

[7] Tarptautinius terminus *dubletas*, *profesionalizmas* J. Klimavičius mini kaip terminologijoje esamus *termino* sinonimus (Klimavičius 2002: 132), bet vis dėlto tie terminai funkciškai nėra visai tapatūs *terminui*.

[8] Čikagos Lituanistikos tyrimo ir studijų centro (Lithuanian Research and Studies Center) interneto svetainėje (http://www.lithuanianresearch.org) galima rasti, kad jų Adomo Varno archyve yra prof. A. Varno straipsnis „Gyvenimiškosios į v a r d o t y r o s reikalu“ (apie 1961 m.).

[9] *Terminas* taip pat kartais pavartojamas „žodžio“ reikšme, ypač kitose kalbose (Klimavičius 2002: 132). LKŽ prie *lelioti* „barti, plūsti, uiti, rieti“ kaip reikšmės atspalvis pateiktas pavyzdys *Leliojamas terminas* K.Būg turbūt labiau orientuoja į „žodžio“ reikšmę. LKŽPK yra kortelių su Zigmo Zinkevičiaus tekstų sakiniais, kuriuose net ir vietovardžiai apibūdinami su žodžiu *terminas* (raiška netaisyta): *Terminas Baltarusia yra naujas*; *Terminas* Vilniaus kraštas*, arba* Vilnija *(Wileńszczyzna), atsirado po I pas. karo, Lenkijai ėmus reikšti pretenzijas į rytinę Lietuvos dalį*. Asta Mitkevičienė taip pat yra atkreipusi dėmesį į šiuos LKŽPK pavyzdžius – ne visai aišku, ar čia *termino* reikšmė praplėsta, ar jis determinizuotas, t. y. paverstas paprastu žodžiu (Mitkevičienė 2016: 76–77).

cija gana skaidri, o ir termino prigimtis, pasak Kazimiero Gaivenio, yra ženkliška (Gaivenis 2002: 10). Taip pat J. Pabrėžos sakiniu *R e i š k i a i* (terminai) *apei vairingą padalyseną* P. iliustruojamas žodis *padalysena* „padalijimas". Iš į iliustraciją įterpto aiškinamojo komentaro[10] matyti, kad „terminų" reikšme pavartota *reiškiai*. Vienaskaita, matyt, būtų *reiškis* (vedinys iš *reikšti*). Žodis kažkodėl nėra pateiktas LKŽ kaip antraštinis, galbūt abejota dėl jo interpretacijos ar tiesiog liko pamirštas. Vis dėlto matyti, kad žinomas naujadarų kūrėjas J. Pabrėža (nemažai jo naujadarų išliko biologijos vardyne[11]) bandė prisidėti ir prie esminio terminologijos termino raiškos.

Minėtina, kad LKŽ taip pat yra pateiktas žodis *nomenklatūra* „1. TrpŽ „kurios nors mokslo ar veiklos srities terminų visuma". Pateikiamas pavyzdys *Geografijos nomenklatūra* DŽ. Iš pateikto aiškinimo nematyti *nomenklatūros* ir *terminijos* skirtumų. Iš tiesų *nomenklatūra* paprastai vartojama kalbant tik apie tam tikros srities objektų, realijų pavadinimus (KTŽ 1990: 134; MTŽ 2005: 41), pavyzdžiui, mūsų terminologų dažniausiai nagrinėjama biologijos nomenklatūra (augalų ir gyvūnų vardai), anatomijos nomenklatūra (organų pavadinimai) ir kt. Apie nomenklatūros santykį su terminija, skirtingas nomenklatūros sampratas dar žr. Шелов 2006.

REIKŠMIŲ AIŠKINIMAI

Suprantama, kad LKŽ aiškinant žodžius pasitelkiami logiškai susiję bendrašakniai žodžiai, t. y. *terminija*, *termininis*, *sutermininti* aiškinama vartojant žodį *terminas*, asmenį įvardijantis *terminologas* aiškinant siejamas su *terminologija* ir pan. (žr. ankstesnį skyrelį). Taip pat suprantama, kad, pavyzdžiui, *įvardas*, *įvardynas* aiškinami sinonimais, t. y. pasitelkiami žodžiai *terminas*, *terminologija*. Tos pačios mikrosistemos žodžiai grindžiami vieni kitais. Ne šios mikrosistemos žodžių aiškinimuose LKŽ žodžiai su šaknimi *termin-* neminimi, išskyrus terminą *terminas*. Yra vos keletas kitų žodžių aiškinimų, kuriuose *terminas* minimas, pavyzdžiui, *transkripcija* – „2. LTEXI379 *lingv.* kitų kalbų tikrinių vardų ir mokslo t e r m i n ų perraša savo kalbos raidėmis". Aiškinama žodžio terminologinė vartosena: *lielis* – „3. sudėtiniuose t e r m i n u o s e apie augalą su liežuvio pavidalo lapais": *Vėdrynas lielis (Ranunculus lingua)* LBŽ. *Švatykas lielis* P.; *nykštukas* – „‖ vartojamas kaip sudėtinio t e r m i n o dalis, žymint ką nors labai mažą": *Šikšnosparnis nykštukas* –

[10] LKŽe elementas, pavadintas „aiškinantis komentaras iliustracijoje", rašomas kursyvu (pati iliustracija stačiu šriftu).

[11] Kartais jo naujadarai atgaivinami dabar norminant biologijos vardyną (Auksoriūtė 2015: 64).

vienas mažiausių mūsų šikšnosparnių rš. *Pamiškėje garbanojasi nykštukai beržai* J.Marc. *Žvaigždžių nykštukų spektrai* EncV1243. Prie vieno kito žodžio aiškinimo skliaustuose pridedamas komentaras[12], kuriame pasakoma, kurios srities tai terminas: *įlaiškis* „laiško pradžia, įžanga (prekybinės korespondencijos t e r m i n a s [13])“, *kargenis* „žmogus, kuris stumia kartį po vandeniu tolyn (žvejų t e r m i n a s)“, *kulninė* „tam tikras[14] geležinis įrankis; verstuvė (klumpdirbių t e r m i n a s)“, *nugimdyti* „pašalinti vaisių (senovinis teisinis t e r m i n a s)“. Žodis *grūdukas* apskritai nepaaiškintas, tik pasakyta, kad tai „1. audimo t e r m i n a s “: *Austa aštuoniom nytim, verta po porą grūdukų suvartai* KzR. Iš esmės tai toks pat metakomentaras kaip prieš tai minėtieji (skliaustuose).

ILIUSTRACINIAI PAVYZDŽIAI

Iliustraciniai pavyzdžiai (paprastai tai išplėtoti sakiniai, bet būna ir sakinio pavidalu pateiktų nominatyvinio pobūdžio žodžių junginių) yra, galima sakyti, įdomiausia LKŽ dalis. Jie teikia ne tik lingvistinę, gramatinę[15] informaciją, bet kartu ir tam tikrą dalykinį turinį. Iš viso LKŽ yra pateikta per 100[16] pavyzdžių, kuriuose yra žodžių su šaknimi *termin-*. Juose galima rasti įvairios terminologinės informacijos.

Terminų požymiai ir tipologija

Kaip jau minėta, *terminas* LKŽ aiškinamas „tiksliai kurią nors mokslo, technikos, meno sąvoką reiškiantis žodis ar junginys“. Daugiau informacijos apie terminus galima sužinoti iš įvairiuose straipsniuose pateiktų pavyzdžių (tų straipsnių antraštiniai žodžiai su terminologija gali būti visai nesusiję). Kai kurie pavyzdžiai vaizdingai atskleidžia termino esmę – *Terminai tai specialiosios, dalykinės kalbos šerdis* rš[17] (*šerdis*[18]). Nuo ne

[12] LKŽe nurodoma, kad skliaustuose yra „aiškinantis komentaras reikšmės apibrėžime“. Popieriniame žodyne tai rašoma smulkesniu stačiu šriftu (greta reikšmės aiškinimo kursyvu).

[13] LKŽe komentaras pašalintas, yra „verslo laiško pradžia, įžanga“.

[14] LKŽe pakeista į „toks geležinis įrankis, verstuvė (klumpdirbių terminas)“.

[15] A. Mitkevičienė iš iliustracinių pavyzdžių, kuriais LKŽe ir LKŽPK aiškinamas *terminas*, yra išskyrusi atributinių, objektinių ir subjektinių junginių su žodžiu *terminas* (Mitkevičienė 2016: 75–77).

[16] Žodžių straipsnių, kuriuose pateikti tie pavyzdžiai, yra šiek tiek mažiau nei 100, nes kartais viename straipsnyje būna daugiau nei vienas aktualus pavyzdys.

[17] Santrumpos *trš* (tarybiniai raštai) ir *rš* (raštai) žodyno elektroninėje versijoje (LKŽe) suvienodintos, rašoma *rš*, atitinkamai prie šio ir dar poros pavyzdžių pakeista ir straipsnyje.

[18] Čia ir toliau skliaustuose po šaltinio santrumpos nurodoma, kokio žodžio straipsnyje yra tas pavyzdys.

specialiųjų žodžių terminai skiriasi savo reikšme, jos apibrėžtumu, tačiau tuo pačiu terminu įvardijamų sąvokų aprėptis gali skirtis: *Termininė reikšmė* rš (*termininis*); *Deminutyvų terminas čia suprantamas plačiąja prasme* KlK12,47 (*prasmė*). Svarbi terminų pasireiškimo erdvė – mokslas, terminų poreikis ypač iškyla atsirandant naujoms realijoms: *Moksliški terminai ir naujų išradinių vardai* rš (*išradinys*). Moksle neretai kuriamos abstrakčių terminų sistemos, kurioms suprasti reikia tinkamo dalykinio pasirengimo:

Meno elementai abstraktiniais terminais yra labai sunkiai sąvokojami rš (*sąvokoti* „suprasti, suvokti“);

Atsajus terminas kartais sunkiai suprantamas FT (*atsajus* „atitrauktas, atsietas, abstraktus“).

Lietuvių terminologijoje terminais paprastai laikomi ir terminų žodynuose teikiami daiktavardžiai ir jų junginiai:

Nominatyvinę funkciją geriausiai atlieka ir standartizacijai bei terminologizacijai lengviausiai pasiduoda daiktavardžiai ir jų konstrukcijos KlK25,9 (*terminologizacija*);

Specializuojami, terminologizuojami ir abstraktinami ne tik mokslinio stiliaus žodžiai, bet ir žodžių junginiai KlK25,5 (*terminologizuoti*).

Termino požymiai, jam keliami reikalavimai matyti iš šių pavyzdžių:

Terminai nuo paprastų žodžių ar jų junginių skiriasi vienareikšmiškumu, sistemiškumu, stilistiniu neutralumu MLTEIII542 (*sistemiškumas*);

Sistemiška, tiksli, suvienodinta, taisyklinga terminija rš (*suvienodinti*);

Terminų daryboje laikytis vien tik trumpumo kriterijaus negalima KlK21,10 (*trumpumas*).

Tiek kalbos, tiek logikos atžvilgiu tikslumas yra vienas iš svarbiausių termino kokybės kriterijų:

Terminų tikslumas rš (*tikslumas*);

Tiksliu vadiname tokį terminą, kuris išreiškia esminius nurodomosios sąvokos požymius KlK42,37 (*tikslus*);

Iš nomenklatūrinių ir termininių pavadinimų reikalaujama didžiausio tkslumo[19] K.Daukš (*termininis*).

Tikslumas paprastai siejamas su vienareikšmiškumu, reikšmės apibrėžtumu ir motyvacija, tačiau, kaip teisingai pastebi K. Gaivenis, praktikoje šie dalykai nelengvai pasiekiami ir terminų tvarkytojų ar tyrėjų nebūtinai

[19] Žodyne korektūros klaida, turėtų būti *tikslumo*.

vienodai suprantami. Apskritai visuotinis vienodas terminų supratimas turbūt yra neįmanomas, užkertantis kelią mokslo pažangai. Jei vienareikšmiškumas kartais pasiekiamas, tai tik „per nuolatinę nuomonių kovą“ (Gaivenis 2002: 38–39). Šie LKŽ pavyzdžiai iš esmės rodo tik teorinį idealą, kurį reikėtų traktuoti ne kaip reikalavimą, o kaip *pageidavimą* apsiribojant tik viena sritimi ar terminų mikrosistema (Keinys 2013: 50):

Vienareikšmis terminas rš (*vienareikšmis*);

Vienas svarbiausių reikalaujamų termino bruožų yra vienareikšmiškumas rš (*vienareikšmiškumas*);

Daugiau negu vienos reikšmės turėjimas paprastai laikomas termino yda rš (*turėjimas*);

Tobulai sutvarkytoje terminologijoje kiekvienai sąvokai turėtų būti atskiras terminas rš (*sutvarkyti*).

Terminai gali būti skirstomi įvairiais aspektais. Lingvistinėje terminologijoje skirstymo pagrindu dažnai imama termino sandara – *Galima skirti vienažodžius terminus ir sudėtinius terminus* rš (*vienažodis*). Yra nuomonių, kad kaip *sudėtinio termino* opozicija sistemiškesnis yra *vientisinis terminas* (MTŽ 2005: 74), bet lietuvių terminologų vartosenoje iš tradicijos vyrauja LKŽ minimas *vienažodis terminas*. Skirstymo pagrindas yra žodžių skaičius[20]. Į sandarą taip pat žiūrima vieno žodžio lygmeniu: *Sudurtinis terminas* rš (*sudurtinis*), *Sutrauktiniai terminai* rš (*sutrauktinis*). Dalykiniu aspektu pirmiausia kyla poreikis skirstyti terminus pagal sritis (tai pagrindinis terminų atrankos žodynuose pagrindas). Terminijos sričių įvairovė matyti ir iš LKŽ pavyzdžių:

Technikos terminas DŽ (*terminas*);

Vidaus reikalų ministras turėjo teisę nustatinėti medžioklės terminus rš (*nustatinėti*);

Lietuvių, latvių ir prūsų tėvynė, kaip rodo medžiojimo terminai, ieškotina yra giriotame krašte K.Būg (*giriotas*);

Giminystės terminai, susiję su žmonos šeimos linija, indoeuropiečių kalbose labiau įvairuoja ir yra vėlesnės kilmės rš (*terminas*);

Etimologizuojamos tematinės žodžių grupės (žuvų, paukščių, giminystės terminų pavadinimai ir pan.) BIV145 (*tematinis*);

[20] Terminus klasifikuoti galima ne pagal žodžių, bet pagal šaknų skaičių. Lietuvos standarte (ISO standarto vertime) *Terminologijos darbas* pateikti terminai *vienašaknis terminas* (angl. *simple term*) ir *daugiašaknis terminas* (angl. *complex term*) (LST ISO 1087-1:2005). Vis dėlto lietuvių terminologijai toks skirstymas nebūdingas, tai yra pasakyta ir Lietuvos standarto pastaboje.

Kaipgi farmaceutai, norėdami sutaisyti savotišką terminologiją, galės be botanikos apsieiti? LTII432 (*sutaisyti*);

Dažniausiai gnoseologijos terminas žymi mokslą, nagrinėjantį pažinimo galimumo būtinas sąlygas EncIX207 (*žymėti*);

Žmonės paveldėjo kalbos dvasios padavą labai gražių, vaizdžių, visiškai tinkamų geografijos terminų LTII160 (*vaizdus*).

Lietuvių terminologų dažnai kreipiamas dėmesys į terminų kilmę, daroma lietuviškų ir skolintų terminų takoskyra:

Kiekviena kalba bet kurioje terminijos šakoje turi ir savų, ir tarptautinių terminų KlK25,14 (*terminija*);

Dauguma iš kitų kalbų skolintų terminų yra vadinamieji tarptautiniai, arba internacionaliniai, terminai rš (*terminas*).

Skolinimosi kontekste dažnai kalbama apie apskritai savos, unikalios terminijos turėjimą:

Kiekviena kalba turi nuosavią terminiją rš (*nuosavus*);

Nacionalinė istoriografija negalėjo sėkmingai plėtotis be savos lietuviškos terminijos rš (*terminija*).

Skolinių vengimo principas lietuvių terminologijoje buvo diegiamas jau pirmojo mūsų terminologijos teoretiko Stasio Šalkauskio: „<...> svetimų žodžių skolinimasis terminijos reikalui pateisinamas yra visų pirma tada, kai reikiamas terminas negali būti gautas nei paprastos žmonių kalbos pritaikymu, nei naujo termino sudarymu durstymo arba išvadžiojimo būdais“ (Šalkauskis 1991: 39). Lietuviška galūnė prie nelietuviško, kad ir tarptautinio, termino nebūtinai yra išeitis – *Prie kai kurių tarptautinių terminų atrodys be reikalo prisegiotos lietuviškos galūnės* KlK25,21 (*prisegioti*).

Greta skolinių neretai minimi ir vertiniai. Jie turi svetimumo požymių, todėl kartais pavadinami slaptaisiais skoliniais (Gaivenis 2002: 58; Kaulakienė 2014 [1981]: 233). Lietuvių terminologijoje dažniausiai kalbama apie darybinius ir semantinius vertinius, juos daugiausia tyrė Angelė Kaulakienė (dėl sampratų žr. Kaulakienė 2014 [1979]: 194; 2014 [1981]: 234). Šiuos dalykus fiksuoja ir LKŽ:

Dažniausiai vertiniai visų pirma pasirodo verstinėje mokslinėje literatūroje, verstiniuose terminų žodynuose ir yra vertėjo naujadarai KlK27,32 (*verstinis*);

Semantinių vertinių kiekvienoje terminologijos šakoje yra daug KlbXXV(1)41 (*vertinys*).

Terminų kūrimas ir tvarkyba

Terminologijos srityje aktualūs keli veiksmai – *Terminų darymas, jų tvarkymas, sisteminimas ir vartojimas* rš (*tvarkymas*); *Terminologijos tvarkyba* rš (*tvarkyba*). Veiksmo atlikėjas – *Terminų tvarkytojas* rš (*tvarkytojas*). Yra svarbu tinkamai vartoti terminus – *Negana turėt tinkamą terminą, dar reikia mokėt juo verstis* KlbXVIII22 (*versti*), bet vis dėlto pirmiausia terminus reikia turėti. Jų kūrimas ir tvarkymas yra nelengvas darbas, visada buvo ir tebėra sričių, kurių terminija nesutvarkyta, jaučiamas terminų trūkumas – *Mūsų terminologija šioje srityje dar neišdirbta* A.Janul (*išdirbti*).

Bendrinės lietuvių kalbos tėvas Jonas Jablonskis buvo aiškiai apsisprendęs dėl bendrinės kalbos šaltinių ir vadovavosi gyvąja *žmonių* kalba (Piročkinas 1986: 7). Tuos pačius principus jis taikė ir terminijai, tuo vadovavosi J. Jablonskio sekėjai:

> *Ir terminai turi būti dirbami taip, kaip yra žmonių dirbami paprastieji kalbos žodžiai* J.Jabl (*dirbti*);
>
> *Tarp Jauniaus terminų yra nemaža tokių, kurie sunku, bent man, išteisinti žmonių kalbos dėsniais* J.Jabl (*išteisinti*);
>
> *Jie nukala terminus ne palug ypatingystes lietuviškos kalbos* Mt (*palug*).

S. Šalkauskis taip pat daug dėmesio skyrė „žmonių kalbos žodžių pritaikymui terminijos reikalui“ (Šalkauskis 1991: 24), viena iš jo suformuluotų *senovės taisyklių* teigia, kad „neprivalu nei gamintis naujas terminas, nei skolintis svetimas, jei yra galima visai patenkinamai pritaikyti patirtam mokslo reikalui paprastos žmonių kalbos žodis“ (Šalkauskis 1991: 55). Paprastos kalbos šaltinių gali būti įvairių, net ir tautosaka – *„Gatavų jau terminų“ užeisi pasakose, jas sklaidydamas* LTII160 (*sklaidyti*). Paprasta žmonių kalba dar vadinama *liaudies* kalba, nemažai žodžių iš jos pateko į terminų žodynus (žr. 1 pav. iš LKŽPK).

Nors viešojoje erdvėje dabar kartais girdime, kad gimtakalbių kalbos mokyti nereikia, bendrinė kalba ir ypač jos terminija nėra savaiminė duotybė, jos žinių bagažas kaupiamas palaipsniui nuo mažų dienų – *Visi paaugliukai ir jaunyliai išmoko mūsų terminus* rš (*jaunylis*). J. Jablonskis pačios kalbos mokymą laikė net svarbesniu dalyku už terminų apie kalbą mokymą:

> *Turime mokyti ne tiek gramatikos terminų, kiek gyvųjų kalbos dalykų* J.Jabl (*gyvas*);
>
> *Turime mokyti mokykloje ne tiek gramatikos terminų ir įvairių kalbos painiavų, kiek gyvųjų kalbos dalykų* J.Jabl (*painiava*).

1 pav. LKŽPK pavyzdys apie liaudies kalbos žodžių vertimą terminais

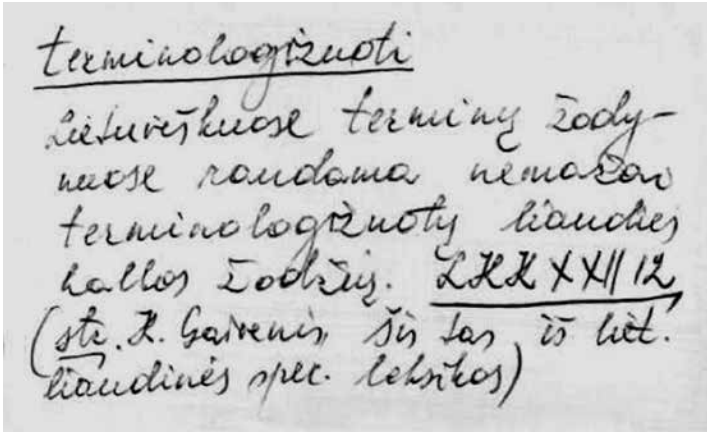
terminologizuoti
lietuviškuose terminų žodynuose randama nemažai terminologizuotų liaudies kalbos žodžių. LKŽ XXII 12
(str. Z. Gaivenis, šis tas iš lit. liaudinės spec. leksikos)

Terminologai vertina J. Jablonskio indėlį, jis „dėjo dabartinės bendrinės mūsų kalbos terminologijos pamatus, tiek sudarydamas iš esmės iki šiol nepakitusį supratimą, kokia turi būti terminologija, kaip ji kurtina, iš kur imtina, kaip darytina, tiek plėtodamas, tvarkydamas, prireikus pats darydamas įvairių sričių terminus ir padėdamas tai daryti kitiems“ (Keinys 2010: 83). Iš įvairių LKŽ pavyzdžių matyti J. Jablonskio nuopelnai terminijai, pvz.:

J. Jablonskis... ėmėsi tenkinti tą didį poreikį – ... aptvarkytos, apvienodintos terminologijos poreikį KlbV18 (*apvienodinti*);

[J. Jablonskis] ne vienai mokslo sričiai padėjo nustatyti terminus KlbV62(J.Balč) (*nustatyti*);

J. Jablonskis iškėlė ir terminologijos standartinimo reikalą KlbXVIII24 (*standartinimas*);

Jablonskis nebuvo šalininkas griežto, beatodairiško visų terminų lietuvinimo Z.Žem (*lietuvinimas*);

Čia jis (J. Jablonskis) *... prisidėjo prie matematikos ir kitų mokslo šakų terminų sudarymo* KlbV60(J.Balč) (*šaka*);

Sutarėme, kad mes, matematikai ir fizikai, projektuosime mūsų specialybių terminus, ir po to Jablonskis perleis juos pro kalbos rėtį (kalbiškai apdoros) Z.Žem (*perleisti*);

Jo (J. Jablonskio) *sudaryti ... proporcingumo teorijos terminai* – triskaitė, daugiaskaitė taisyklė, proporcingoji dalyba KlK29,8 (*triskaitis*).

Iki J. Jablonskio mūsų terminija beveik nebuvo tvarkoma, tai liudija ir šie XIX a. Vinco Kudirkos rašyti sakiniai (panašių ar sutrumpintų tų pačių

sakinių kartotinis teikimas LKŽ, matyt, rodo jų, juose esamos informacijos svarbą):

[Lietuviška] terminiologija da beveik neapsklambyta V.Kudir (*apsklambyti*);

Lietuviška gi terminoliogija vos tik spėja išeiti iš skridulio kasdieninės kalbos, tuojaus pasirodo, kad ji da beveik neapsklambyta V.Kudir (*skridulys*);

Reikia da daug laiko ir darbo, kol [lietuviška terminologija] apsitašys, apsidailins V.Kudir (*apdailinti*);

Reikia da daug laiko ir darbo, kol [terminologija] apsitašys, apsidailins, gaus tolydinį paveikslą V.Kudir (*aptašyti*).

Terminų tvarkyba yra lėtas ir sunkus darbas, kuris iš esmės niekada nesustoja: *Terminai svarstyti, ypač taisyti ir nauji daryti, yra labai gaišli byla* Vr (*byla*); *Susiformavusi terminologija yra toliau tvarkoma, tikslinama ir tobulinama* rš (*tvarkyti*). Darbas turi būti dirbamas nuosekliai ir apgalvotai – *Imantis terminologijos tvarkybos, pirmiausia išsiaiškinta, kas verta ir būtina termininti* KlK37,45–46 (*termininti*). Geriau, kai *Terminai vartojami įprastiniai* J.Jabl (*įprastinis*). Pastovumo[21] principas terminologijoje svarbus, nors į tradicijų laikymąsi, kaip ir į kokį užsispyrimą, gali būti žvelgiama įvairiai: *Jie teip žabalai turiasi terminų, jau išdirbtų* Mt (*žabalas*); *Tačiau tai yra siauras tikslas, ir tik jo siekdami taip [terminus] taisaliotume be galo* KlK47,14 (*taisalioti*). Pastovumas siejamas su terminijos branda, tačiau terminų raida, pažanga yra natūralus dalykas, kurį lemia tiek sąvokų pokyčiai, tiek konkuruojančių terminų formų mažinimo siekiamybė:

Ilgainiui vienas kitas tų terminų, gali būt, ir atkris (išeis iš apyvartos) J.Jabl (*atkristi*);

Dabartinė lietuvių kalbomokslio terminologija esanti labai įvairi ir nepastovi LTII302 (*kalbomokslis*);

Sporto kalbos pažangėjimas... negali apsiriboti vien gražių lietuviškų terminų susiradimu GK1938,99 (*pažangėjimas*);

Didžiojo Tėvynės karo metais buvo perprasminta daugybė senosios karinės terminologijos rš (*perprasminti*).

Darinių lietuvių kalboje yra kelis kartus daugiau nei paprastųjų neišvestinių žodžių (Urbutis 1978: 62). Tai būdinga ir terminijai, tik darinys

[21] „Seniai vartojami ir geri kalbos vienetai negali būti keičiami dar geresniais“ (Gaivenis 2002: 90); „terminai turi būti pastovūs, nekeičiami kas kelerius ar keliolika metų. Kartais net ne visiškai tikslūs įsigalėję ir plačiai vartojami terminai yra geriau nei tikslūs nauji, nes vartotojų sąmonėje terminą pakeisti nėra paprasta“ (TV 2006: 2).

nebūtinai daromas specialiai terminijos reikmėms, jis gali būti paimtas gatavas iš bendrinės kalbos ir terminizuotas. Prireikus darybos formantams suteikiama speciali reikšmė – *Terminologizuotas minėtų priesagų vartojimas ne trukdo, bet palengvina mokslinį bendravimą* KlK7,29 (*terminologizuoti*). Ne kiekvienas naujai padarytas žodis tinka terminijai, jis turi atitikti tiek žodžių darybos taisykles, tiek derėti prie kitų terminų sistemos: *Terminų daryba turi savo dėsnius* FT (*daryba*); *Šios rūšies dirbtiniai žodžiai yra terminams netikę* J.Jabl (*dirbtinis*). Sudėtiniai terminai raiškos atžvilgiu taip pat derinami tarpusavyje, vienas iš būdingiausių jų lingvistinių požymių – įvardžiuotinė forma: *Norint pasakyti ne daikto kokybę, o jo išskiriamąją, t. y. terminologinę, reikšmę, ir tekste turėtų būti vartojamos įvardžiuotinės formos* KlK25,31 (*terminologinis*). Dėl patogumo gali būti vartojamos trumposios terminų formos – *Mokslinėje ir techninėje terminijoje leidžiama keletas terminų trumpinimo būdų* KlK26,32 (*trumpinimas*).

Terminografija yra tradicinis terminų tvarkybos būdas. Nuo XX a. pradžios išleista jau gerokai per 600 lietuviškų terminų žodynų. Tiesa, atkūrus nepriklausomybę porą dešimtmečių trukęs terminų žodynų proveržis pastaruoju metu kiek slopsta (Gaivenytė-Butler 2016: 251). Nors sakiniais su žodžiu *žodynas* LKŽ iliustruojama daugiau kaip 200 antraštinių žodžių (Gritėnienė 2017: 3), terminų žodynas minimas tik keletą kartų. Sužinome ir apie žodynų tipus, ir apie terminų pateikimo juose specifiką:

> *Terminų žodynas* NdŽ (*terminas*);
>
> *Aiškinamasis specialių terminų žodynas* SkŽ279 (*žodynas*);
>
> *Žodyniška terminų pateikimo tvarka* DŽ[1] (*žodyniškas*);
>
> *Be augalų vardyno, J. Pabrėža yra parašęs morfologinių botanikos terminų žodyną* KlbXVIII11 (*vardynas*);
>
> *Tezauras kuo išsamiau atspindi kurios nors kalbos leksiką, kurios nors mokslo ar technikos srities terminus* LTEXI291 (*tezauras*).

Prie terminų tvarkybos ir jų tvarkos (ar netvarkos) prisideda daug žmonių – vadovėlių, monografijų autoriai, žodynų, standartų, teisės aktų rengėjai ar vertėjai ir kt. Terminų tvarkybos darbą lingvistiniu aspektu dabar koordinuoja Valstybinė lietuvių kalbos komisija, sovietmečiu šis darbas buvo dirbamas Lietuvių kalbos institute, taip pat Mokslų akademijoje. Pavyzdžių apie terminologijos darbo institucionalizavimą į LKŽ nepateko, bet jų buvo fiksuota, tai matyti iš LKŽPK (žr. 2 pav.).

2 pav. LKŽPK pavyzdys apie *terminologijos instancijas*

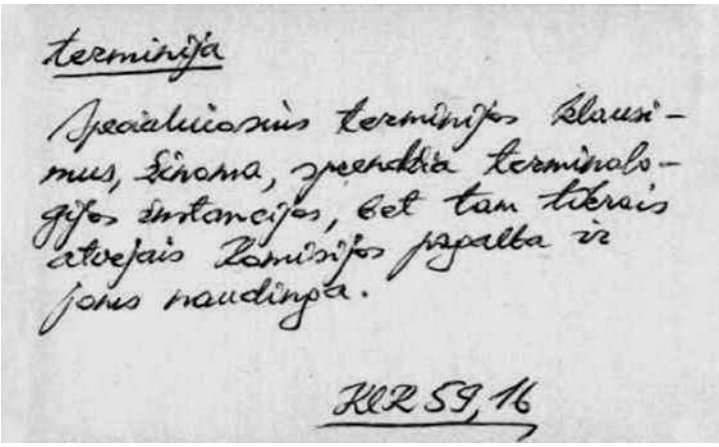
terminija

Specialiuosius terminijos klausimus, žinoma, sprendžia terminologijos instancijos, bet tam tikrais atvejais Komisijos pagalba ir jonis naudinga.

KlR 59,16

Terminologinės konkretybės

LKŽ iliustraciniai pavyzdžiai teikia ne tik bendro pobūdžio informacijos iš terminologijos teorijos ir praktikos, bet ir žinių apie konkrečius terminus, jų istoriją, spręstas terminologines problemas.

Nors jau lyg ir buvo nusistovėjęs, *bendrinės kalbos* terminas šiomis dienomis vėl kelia klausimų, nagrinėjama jo samprata, ypač aktuali kalbos politikos kontekste (Vaišnienė 2017), santykis su kitais susijusiais terminais, randasi siūlymų vartoti terminą *standartinė kalba* (Smetonienė, Smetona, Valotka 2016) arba tam argumentuotai nepritariama (Pupkis 2017). LKŽ fiksuoja tam tikrus šio kalbotyrai ypač svarbaus termino raidos faktus[22]:

> Rašomosios kalbos *terminas pasirodė šio šimtmečio pradžioje, buvo įteisintas J. Jablonskio, apgintas K. Būgos ir visuotinai vartotas iki trečiojo dešimtmečio pabaigos* KlK49,33 (*visuotinas*);
>
> *Būta ir kitokių raštų kalbos termino modifikacijų* – raštiška kalba *ir* raštkalbė, *vartota K. Būgos ir juo pasekusio R. Bytauto* KlK19,26 (*raštkalbė*);
>
> *Literatūrinės kalbos šalininkai buvo pasyvesni, kurį laiką į ginčus nesivėlė ir savo nusistatymą reiškė tuo, kad ir toliau vartojo įprastą terminą* KlK49,35 (*velti*).

LKŽ taip pat pateikiama sakinių apie gramatikos terminiją, jos kūrimą ir kūrėjus:

> *Graikų gramatikos mokslą su visomis pažiūromis ir su visais terminais pasiskolino romėnai* EncIX514 (*paskolinti*);

[22] Plačiau žr. straipsniuose, iš kurių paimti LKŽ pavyzdžiai, t. y. Kniūkšta 1985; Piročkinas 1970.

Daugelis jo (J. Jablonskio) *sukurtų kalbos mokslo terminų tebevartojami ir šiandien* K.Kors (*terminas*);

Tarp kitko mes iš jo turime visą gramatikos terminologiją KlbV62(J.Balč) (*turėti*; sakinys iš straipsnio apie J. Jablonskį);

Jaunius turėjo... nukalti gramatikos terminus LTII321 (J.Jabl) (*nukalti*);

Jauniaus kentėtinis (passivum) gramatikos terminologijos reikalui yra ne visai geras J.Jabl (*kentėtinis*);

Čia Jauniaus įsileista be reikalo į paprastųjų vadovėlių terminologiją LTII320 (J.Jabl) (*įleisti*; sakinys iš Kazimiero Jauniaus *Lietuvių kalbos gramatikos* (1911) recenzijos);

Tokie žodžiai neturėtų gauti vietos (neturėtų būti vartojami) *nė gramatikos terminams daryti* J.Jabl (*gauti*).

Esama iš įvairių sričių tekstų paimtų teiginių dėl vieno ar kito termino autorystės, sampratos ar paplitimo:

Aristotelis pirmasis pavartojo etikos terminą ir suteikė jam mokslo apie dorovę prasmę rš (*terminas*);

Dabar terminas báltai *jau visuotinai vartojamas įvairių šalių mokslininkų* rš (*visuotinas*);

Tautosakos tyrinėtojai yra įvedę terminą dvasiaregys EncVII292 (*dvasiaregys*);

Terminu „jauja“ arba „reja“ žemaičiai supranta po vienu stogu esančius šiuos pastatus: klojimą, daržinę šiaudams, pirtį džiovinimui, peludę ir kt. rš (*reja*).

Kai kuriuose sakiniuose užfiksuoti tam tikrų sričių terminijos pokyčiai, nebūtinai sėkmingi bandymai skirti, keisti terminus:

Vieneto sąvokai reikšti aptariamuoju laikotarpiu buvo įsigalėjęs žodis vienata*, pakeitęs iki tol vartotą terminą* vienatis KlbXXXI(1)72 (*vienatis*);

Kai reikės skirti giesmės ir dainos sąvoką, ateity abu terminu vartosime pagrečiui B.Sruog (*pagrečiui*);

Jablonskis ilgai ginčijęsis su P. Vileišiu dėl to termino, bet leidėjo negalėjęs įtikinti, kad geresnis žodis „kaina“, o ne „prekė“ J.Balč (*leidėjas*).

„Aritmetikos teorijoje“, pirmą kartą pateikiant sąvokos pavadinimą, šalia naujojo („voronežiškio“) termino skliaustuose buvo nurodomas ir senasis terminas tai sąvokai žymėti: dalyba (dalinimas), daliklis (dalytojas), dalmuo (dalinys), kartotinis (saikojas) KlK29,11 (*saikojas*);

Bet po išgirdimo Palangoj, jog vilnys jūros vadinas rulingiais, nutad reiškius (terminus) vilnėtas, vilnelėtas*, biškį pavėdingus į* vilną, vilnelę*, parkreipiau į reiškius* rulingiuotas, rulingeliuotas P (*rulingiuotas*).

Matyti norminamojo konteksto sakinių, kuriuose autoriai nurodo taisytinus terminus, siūlo savo teikinius:

Manytume, kad kasdieninei vartosenai būtų patogesnis vienažodis terminas šratinukas*, o, norėdami tą rašyklę nusakyti tiksliau, galėtume ją vadinti* šratiniu pieštuku KlK15,66 (*šratinis*);

Turint du terminus – inertinės dujos ir neveikliosios dujos*,* kilniųjų ir tauriųjų dujų *reiktų atsisakyti* KlK23,57 (*taurus*);

Tokią avalynę siūlome vadinti trumpaaūliais*, nors jai taikomas ir terminas* žemi aulinukai KlK35,34 (*trumpaauliai*);

Žaliaviniam *spiritui tinkamesnis terminas* žalias *spiritas* KlK34,38 (*žalias*).

Esama tiesiog vaizdingų sakinių – pasitelkiant metaforas parodoma terminų gausa, painumas, įmantrumas:

Smagenys džiūvo neišeitiname labirinte visokių terminų rš (*išeiti*);

Ne vieną literatūros mokytoją kritikos darbai atbaido šaltu akademizmu, specialių terminų sangrūdomis sp (*sangrūda*);

Poezija graibsto jos (technikos) *terminologijos blizgučius, mėgindama neatsilikti nuo amžiaus, nuo mados* J.Marcin (*terminologija*).

Pridurtina, kad LKŽ pavyzdžiai rodo, jog *terminas* kartais minimas įterpiamuose metakalbiniuose komentaruose, kai prireikia nurodyti šaltinį, termino autorių:

Kiekvieno krašto lietuvis vis kitaip „nusuõkia“ (Daukanto terminas) žodį, kitaip jį ištaria K.Būg (*nusuokti*);

Jo terminu kalbant, į žodžūgį, iš kurio išriedėjusios atskirų tarmių formos LKXIX76 (*žodžūgis*).

Pavyzdžių šaltiniai

Žvelgiant į visus aptartus LKŽ iliustracinius pavyzdžius, kuriuose minimas *terminas*, jo sinonimai ar vediniai, matyti, kad rengiant žodyną pasitelkta įvairių šaltinių. Dažniausiai – rasti 28 pavyzdžiai – konkretus šaltinis ar autorius nenurodomas, tik pažymima, kad tai duomenys iš raštų kalbos (rš). Leidinys, iš kurio paimta daugiausia terminologinio pobūdžio sakinių, yra *Kalbos kultūra* (KlK) – šis šaltinis nurodomas prie 22 sakinių. Nemažai remtasi ir *Kalbotyra* – įdėti 9 sakiniai. Ne keista, kad daug žiūrėta į J. Jablonskio tekstus, nes iš jo mokytasi, – įdėta 11 pavyzdžių. Nėra abejonių, kad šio autoriaus tekstai buvo priskiriami prie svarbiausių LKŽ šaltinių.

Kai kurių autorių, minėjusių savo darbuose *terminą* ar jo vedinius (pvz., J. Balčikonio, V. Kudirkos, Kazimiero Būgos), įdėta po keletą sakinių, dažniau imta po vieną (pvz., Augustino Janulaičio, Balio Sruogos, Justino Marcinkevičiaus). Šių ir kitų autorių ir leidinių iliustracinių pavyzdžių statistiką žr. 1 lentelėje.

1 lentelė. Tirtų LKŽ iliustracinių pavyzdžių šaltiniai[23]

rš	28	B.Sruog	1
KlK	22	B	1
J.Jabl	11	DŽ	1
Klb	6(9)	DŽ[1]	1
LT	4(6)	GK	1
J.Balč	4	J.Marcin	1
V.Kudir	4	K.Daukš	1
EncI	3	K.Kors	1
K.Būg	3	LK	1
P	3	LTE	1
Vr	3	MLTE	1
FT	2	NdŽ	1
Mt	2	SkŽ	1
Z.Žem	2	sp	1
A.Janul	1	Iš viso	112

IŠVADOS

Lietuvių kalbos žodyne sukaupta ne tik gausybė žodžių, jų aiškinimų. Tai ir įvairialypis tekstas apie mus. Jame užfiksuota ne tik ilgametė tautos kasdienybės patirtis, realijos, bet ir įvairių mokslų žinios. Tyrimas rodo, kad apie terminologijos mokslą iš LKŽ galima sužinoti palyginti nemažai.

LKŽ nefiksuoja visų šiandienos terminologijoje žinomų terminų su šaknimi *termin-* (suprantama, juk tai nėra terminų žodynas), bet užfiksuo-

[23] Greta LKŽ santrumpos nurodomas pavyzdžių skaičius. Jei buvo nurodomas ir leidinys, ir autorius, pavyzdžiai priskirti prie autoriaus, o prie leidinių skliaustuose nurodomas pavyzdžių ir su autoriumi skaičius. Čia turimi omenyje du J. Jablonskio sakiniai iš *Lietuvių Tautos* ir trys J. Balčikonio sakiniai iš *Kalbotyros*.

tų terminų ir jų vedinių pakanka su minėta šaknimi susijusių žodžių branduoliui aprėpti. Kartu matyti, kad *terminui* istorijos raidoje ieškota sinonimų. Ir tai ne tik pamirštas, bet dar pažįstamas *įvardas*, tai ir gerokai senesni, jau nežinomi *sakmenys*, *reiškiai*, *ženklinsena*.

LKŽ reikšmių aiškinimuose *terminas* minimas retai, dažniausiai šaknis *termin-* pasitelkiama aiškinant tą pačią šaknį turinčius žodžius. Vos prie vieno kito žodžio yra komentarų, kuriais pasakoma, kad tas žodis yra tam tikros srities terminas.

Didžiausias lobynas yra iliustraciniai pavyzdžiai. LKŽ rasta per 100 pavyzdžių, kuriuose minimas *terminas*, jo vediniai ar sinonimai. Daug jų paimta iš neįvardytų rašytinės kalbos šaltinių (tikėtina, kalbotyros konteksto), dažnai remtasi *Kalbos kultūros* žurnalu, taip pat J. Jablonskio tekstais ir kt. Tie sakiniai leidžia susidaryti gana platų terminologijos teorijos ir praktikos vaizdą. Terminai LKŽ atsiskleidžia kaip dalykinės kalbos šerdis. Čia galima rasti informacijos, kas laikoma terminais, kokie reikalavimai keliami terminams, kaip jie skirstomi (tiek kilmės, tiek sandaros, tiek turinio aspektais). Daug dėmesio skiriama terminų kūrimui, jų tvarkymui. Iš J. Jablonskio (nemažai sakinių rodo jo nuopelnus terminijai) ateina dėmesys *žmonių* kalbos dėsniams – terminų kūrimo principai tam taip pat neturi prieštarauti. Matyti apgailestavimų, kad kai kurių sričių terminija dar nesutvarkyta, nenusistovėjusi. Suvokiama, kad terminų tvarkyba yra sunkus, daug laiko atimantis darbas, kurį svarbu dirbti nuosekliai, be reikalo *netaisaliojant*. Terminija kaupiama terminų žodynuose. Kai kuriuose sakiniuose užfiksuota tam tikrų terminų istorija, raida. Galima sužinoti apie terminų autorystę, paplitimą, esama nebūtinai sėkmingų siūlymų, kaip vieną ar kitą terminą reikėtų keisti. LKŽ pavyzdžiuose terminologinis gyvenimas tiesiog verda. Tai rodo, kad LKŽ yra daugiau nei žodynas, gilesnis jo skaitymas ateityje padės rastis dar ne vienam tyrimui. Žodyno kūrėjai į jį sudėjo gausybę informacijos, kuri susisteminta gali būti netikėta net patiems žodyno kūrėjams.

PAGRINDINIS ŠALTINIS

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* I–XX. Atsak. / vyr. red. J. Balčikonis, J. Kruopas, K. Ulvydas, V. Vitkauskas, Vilnius, 1941–2002.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002), e. variantas. Redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Programuotojai: E. Ožeraitis, V. Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2017). Prieiga per internetą: http://www.lkz.lt.

PAPILDOMI ŠALTINIAI

DLKŽ$_7$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys. 7-asis patais. ir papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012; e. variantas, 2015 (atnaujinta versija, 2017). Prieiga per internetą: http://lkiis.lki.lt.

KTŽ 1990: Gaivenis K., Keinys St. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.

LKŽPK – *Skaitmeninė Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. Prieiga per internetą: http://lkiis.lki.lt.

LST ISO 1087-1:2005 *Terminologijos darbas. Aiškinamasis žodynas*. 1 dalis. *Teorija ir taikymas* (tapatus ISO 1087-1:2000).

MTŽ 2005: Kvašytė R. *Mokomasis terminologijos žodynėlis*, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

LITERATŪRA

Auksoriūtė A. 2015: Naujieji dekoratyvinių augalų genčių vardai. – *Terminologija* 22, 61–77.

Daujotytė V. 2002: Pamatinis kultūros tekstas. – *Dvidešimt* Lietuvių kalbos žodyno *tomų*. Sudarė J. Zabarskaitė, Z. Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 34–38.

Didjurgienė A., Grigonienė G. 2010: Inovatyvus požiūris į specialybės kalbos dėstymą aukštojoje mokykloje. – *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose* 7, 27–33.

Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius: LKI leidykla.

Gaivenytė-Butler J. 2016: Ilona Mickienė, Birutė Briaukienė. Lietuvių terminologijos aspektai. Metodinė mokomoji knyga [e. išteklius], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, 67 p. [recenzija] – *Terminologija* 23, 240–255.

Gritėnienė A. 2016: Šermukšnio vaizdinys „Lietuvių kalbos žodyne". – *Tautosakos darbai* 52, 85–104.

Gritėnienė A. 2017: Žodyno vaizdinys *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Bendrinė kalba* 90, 1–19. Prieiga per internetą: http://www.bendrinekalba.lt/?90.

Kaulakienė A. 2014 [1979]: Priešdėliniai ir priesaginiai darybiniai vertiniai lietuviškoje politechnikos terminijoje. – Kaulakienė A. *Terminologija. Terminografija. Terminija.* Straipsnių rinkinys, Vilnius: Technika, 192–204.

Kaulakienė A. 2014 [1981]: Semantiniai vertiniai lietuvių politechnikos terminijoje. – Kaulakienė A. *Terminologija. Terminografija. Terminija.* Straipsnių rinkinys, Vilnius: Technika, 233–243.

Keinys St. 2010: Mintys apie didelį kalbininką ir terminologą Joną Jablonskį 150-tų gimimo metinių proga. – *Terminologija* 17, 80–92.

Keinys St. 2013: Dėl mokslo terminų vienareikšmiškumo supratimo. – *Terminologija* 20, 47–55.

Klimavičius J. 2002: Kazimieras Gaivenis. Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys, Vilnius: LKI leidykla, 2002, 148 p. [recenzija] – *Terminologija* 9, 129–147.

Klimavičius J. 2003: Lietuvių terminografija: praeities bruožai, dabarties sunkumai ir uždaviniai. – *Terminologija* 10, 9–32.

Kniūkšta P. 1985: Pirmiausia *literatūrinė kalba*, po to *bendrinė*. – *Kalbos kultūra* 49, 33–62.

Kvašytė R. 2013: Lietuvių ir latvių kalbų terminų su šaknimi *termin-* mikrosistema. – *Terminologija* 20, 123–139.

Mitkevičienė A. 2016: *Terminas* kontekste (žodžių junginio lygmuo). – *Terminologija* 23, 73–104.

Naktinienė G. 2012: Elektroninio *Lietuvių kalbos žodyno* naujovės. – *Kalbos kultūra* 85, 92–102. Prieiga per internetą: http://www.bendrinekalba.lt/?85.

Piročkinas A. 1970: *Literatūrinės kalbos* terminas ir jo analogai. – *Kalbos kultūra* 19, 25–32.

Piročkinas A. 1986: *Jono Jablonskio kalbos taisymai*, Kaunas: Šviesa.

Pupkis A. 2017: Standartinė kalba? – *Bendrinė kalba* 90, 1–16. Prieiga per internetą: http://www.bendrinekalba.lt/?90.

Smetonienė I., Smetona A., Valotka A. 2016: Dėl *standartinės kalbos* termino. – *Lietuvių kalba* 10, 1–14. Prieiga per internetą: http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/217.

Šalkauskis S. 1991: *Raštai* II: *Filosofijos ir pedagogikos terminija*, Vilnius: Mintis.

TV 2006: *Terminologijos vadovėlis: Europos Komisijos Vertimo raštu generalinio direktorato Lietuvių kalbos departamento vertėjams*, Liuksemburgas. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/terminology_guidelines_lt.pdf.

Umbrasas A. 2018: Asmenų pavadinimai kompiuterijos žodynuose. – *Terminologija* 25, 107–127.

Urbutis V. 1978: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslas.
Vaišnienė D. 2017: Bendrinės kalbos samprata Lietuvos Respublikos teisės aktuose ir kalbos politikos kontekste. – *Bendrinė kalba* 90, 1–19. Prieiga per internetą: http://www.bendrinekalba.lt/?90.
Vitkauskas V. 2002: Didysis akademinis mūsų Žodynas. – *Dvidešimt* Lietuvių kalbos žodyno *tomų*. Sudarė J. Zabarskaitė, Z. Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–14.
Zabarskaitė J. 2010: Politinis pasaulėvaizdis didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (valstybė, įstatymas, valdžia). – *Parlamento studijos* 9, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 125–143. Prieiga per internetą: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_kalba_1.htm.
Zabarskaitė J. 2012: Kitoks didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ skaitymas: Adalbertas Bezzenbergeris, *marios*, *pamarys*, *pamariškis*. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*. Sudarė G. Blažienė, N. Morozova, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 239–271.
Шелов С. 2006: Номенклатура versus терминология (три подхода к выделению номенклатурных наименований). – *Terminologija* 13, 33–47.

TERMINOLOGY IN THE DICTIONARY OF THE LITHUANIAN LANGUAGE (*LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS*)

Summary

The Dictionary of the Lithuanian Language (*Lietuvių kalbos žodynas* – LKŽ) is an exclusive work of the Lithuanian lexicography. It is significant for its broad scope, long preparation time and the abundance of authors. This dictionary not only contains many words and their interpretations, but also it is a multifaceted text that can be analysed as a corpus. It includes a variety of scientific knowledge. The article investigates terminological data collected from the LKŽ. The data unfolds through the words with the root *termin-* that were used in different parts of the dictionary.

The study shows that the LKŽ is an extensive source of terminological knowledge. Though the LKŽ does not contain all the terms with the root *termin-* that are known today in the field of terminology, the terms and their derivatives found in the dictionary are sufficient to cover the kernel of words related to the before mentioned root. The core term is *terminas* "term", what is more, it was observed that Lithuanian synonyms for this word were searched for in the Lithuanian language. In the LKŽ, meaning interpretations include the word *terminas* very rarely. Usually, the root *termin-* is used to interpret words with the same root. The greatest treasure of the dictionary is illustrative examples. Over 100 examples were found in the LKŽ, including the term *terminas*, its derivatives or synonyms. Many of them were taken from unnamed written language sources (probably, linguistic contexts), as well as, from the linguistic journal *Kalbos kultūra* ("Language Culture") and the texts of famous linguist Jonas Jablonskis and others. These sentences given as examples allow for a rather broad picture of the theory and practice of terminology. The terms in the sentences presented in the LKŽ unfold as the core of the expertise language. Here, the information on what a term is considered, what the requirements for the terms are, how they are classified (on the aspects of origin, structure and content) is found. A lot of focus is dedicated to the creation process and management of terms. Numerous sentences show Jonas Jablonskis' merits to terminology, his attention to usual language laws – the principles of term-creation cannot contradict them. Regrettably, the terminology in some fields has not yet been settled. Naturally, the management of terms is a difficult, time-consuming work requiring a systematic approach. It is mentioned that the

terminology is stored in the dictionaries of terms. Some sentences reflect the history and development of certain terms. The authorship and prevalence of the terms are presented. There are some proposals that should be changed. In the illustrative examples of the LKŽ, terminological life is boiling. This shows that the LKŽ is more than a dictionary, and its comprehensive analysis is going to result in more research in the future. If more systemized, the information put in the dictionary by the authors might make the latter unexpectedly surprised.

Gauta 2019-08-26

Alvydas Umbrasas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas alvydas.umbrasas@lki.lt